

लोकसेवा तयारीका लागि नेपालको संविधान (२०७२) का महत्वपूर्ण जानकारीहरू तल नेपालीमा प्रस्तुत गरिएको छः

नेपालको संविधान (२०७२) - लोकसेवा

विशेष सारंश

१. महत्वपूर्ण तथ्य तथा तथ्याङ्क (Exam Highlights)

| विवरण | जानकारी |

| :--- | :--- |

| जारी मिति | २०७२ असोज ३ (September 20, 2015) |

| जारी गर्ने | राष्ट्रपति डा. रामवरण यादव |

| पारित गर्ने | दोस्रो संविधान सभा (संविधान सभाबाट जारी भएको पहिलो संविधान) |

| संरचना | ३५ भाग, ३०८ धारा, ९ अनुसूची |

| पहिलो संशोधन | २०७२ फागुन १६ (समावेशी समानुपातिक र निर्वाचन क्षेत्र निर्धारण) |

| दोस्रो संशोधन | २०७७ असार ४ (नयाँ नक्सा/निशान छाप - लिम्पियाधुरा सहित) |

| राज्यको संरचना | संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्र (३ तह: संघ, प्रदेश, स्थानीय) |

२. ९ वटा अनुसूचीहरू (Schedules)

(जोडा मिलाउने प्रश्नमा बढी सोधिने)

अनुसूची	विषयवस्तु
अनुसूची १	राष्ट्रिय झण्डा (बनाउने तरिका)
अनुसूची २	राष्ट्रिय गान (सयौं थुँगा फूलका हामी...)
अनुसूची ३	निशान छाप (Coat of Arms)
अनुसूची ४	प्रदेश र सम्बन्धित जिल्लाहरू
अनुसूची ५	संघको अधिकारको सूची (३५ वटा विषय)
अनुसूची ६	प्रदेशको अधिकारको सूची (२९ वटा विषय)
अनुसूची ७	संघ र प्रदेशको साझा अधिकार (२५ वटा विषय)

अनुसूची ८	स्थानीय तहको अधिकारको सूची (२२ वटा विषय)
अनुसूची ९	संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको साझा अधिकार (१५ वटा विषय)

३. मौलिक हकहरू (भाग ३, धारा १६-४६)

(लोकसेवामा सबैभन्दा धेरै सोधिने खण्ड)

- धारा १६: सम्मानपूर्वक बाँच्न पाउने हक
- धारा १७: स्वतन्त्रताको हक
- धारा १८: समानताको हक
- धारा १९: सञ्चारको हक
- धारा २०: न्याय सम्बन्धी हक
- धारा २१: अपराध पीडितको हक
- धारा २२: यातना विरुद्धको हक
- धारा २३: निवारक नजरबन्द विरुद्धको हक
- धारा २४: छुवाछुत तथा भेदभाव विरुद्धको हक
- धारा २५: सम्पत्तिको हक
- धारा २६: धार्मिक स्वतन्त्रताको हक
- धारा २७: सूचनाको हक
- धारा २८: गोपनीयताको हक
- धारा २९: शोषण विरुद्धको हक
- धारा ३०: स्वच्छ वातावरणको हक
- धारा ३१: शिक्षा सम्बन्धी हक
- धारा ३२: भाषा तथा संस्कृतिको हक
- धारा ३३: रोजगारीको हक
- धारा ३४: श्रमको हक
- धारा ३५: स्वास्थ्य सम्बन्धी हक
- धारा ३६: खाद्य सम्बन्धी हक

- धारा ३७: आवासको हक
- धारा ३८: महिलाको हक
- धारा ३९: बालबालिकाको हक
- धारा ४०: दलितको हक
- धारा ४१: ज्येष्ठ नागरिकको हक
- धारा ४२: सामाजिक न्यायको हक
- धारा ४३: सामाजिक सुरक्षाको हक
- धारा ४४: उपभोक्ताको हक
- धारा ४५: देश निकाला विरुद्धको हक
- धारा ४६: संवैधानिक उपचारको हक

४. नागरिकका कर्तव्य (भाग ३, धारा ४८)

प्रत्येक नागरिकका कर्तव्यहरू देहाय बमोजिम हुनेछन्:

१. राष्ट्रप्रति निष्ठावान हुँदै नेपालको राष्ट्रियता, सार्वभौमसत्ता र अखण्डताको रक्षा गर्नु ।
२. संविधान र कानूनको पालना गर्नु ।
३. राज्यले चाहेका बखत अनिवार्य सेवा गर्नु ।
४. सार्वजनिक सम्पत्तिको सुरक्षा र संरक्षण गर्नु ।

५. राज्यका निर्देशक सिद्धान्त, नीति तथा दायित्व (भाग ४)

- धारा ५०: निर्देशक सिद्धान्तहरू (४ वटा)

- **धारा ५१:** राज्यका नीतिहरू (१३ वटा)

६. संवैधानिक अङ्गहरू (भाग २१-२७)

(संवैधानिक परिषदको सिफारिसमा राष्ट्रपतिद्वारा नियुक्ति)

१. **अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग** (भाग २१)
२. **महालेखा परीक्षक** (भाग २२)
३. **लोक सेवा आयोग** (भाग २३)
४. **निर्वाचन आयोग** (भाग २४)
५. **राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग** (भाग २५)
६. **राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग** (भाग २६)
७. **राष्ट्रिय महिला आयोग** (भाग २७)
८. **राष्ट्रिय दलित आयोग** (भाग २७)
९. **राष्ट्रिय समावेशी आयोग** (भाग २७)
१०. **आदिवासी जनजाति आयोग** (भाग २७)
११. **मधेशी आयोग** (भाग २७)
१२. **थारु आयोग** (भाग २७)
१३. **मुस्लिम आयोग** (भाग २७)

७. संघीय व्यवस्थापिका (संसद)

- **प्रतिनिधि सभा:** २७५ सदस्य (१६५ प्रत्यक्ष + ११० समानुपातिक) - कार्यकाल ५ वर्ष ।
- **राष्ट्रिय सभा:** ५९ सदस्य (५६ जना ७ प्रदेशबाट ८/८ जनाको दरले निर्वाचित + ३ जना राष्ट्रपतिबाट मनोनित) - कार्यकाल ६ वर्ष (स्थायी सदन) ।

१. जनस्वास्थ्य विशेष (Public Health Special)

(तपाईंको पदको लागि यो खण्ड सबैभन्दा महत्वपूर्ण छ)

धारा ३५: स्वास्थ्य सम्बन्धी हक (Right to Health)

यस धारामा ४ वटा उपधाराहरू छन्, जुन कण्ठस्थ हुनुपर्छ:

१. **निःशुल्क आधारभूत स्वास्थ्य सेवा:** प्रत्येक नागरिकलाई राज्यबाट आधारभूत स्वास्थ्य सेवा निःशुल्क प्राप्त गर्ने हक हुनेछ र कसैलाई पनि आकस्मिक स्वास्थ्य सेवाबाट वञ्चित गरिने छैन।
२. **सूचनाको हक:** प्रत्येक व्यक्तिलाई आफ्नो स्वास्थ्य उपचारको सम्बन्धमा जानकारी पाउने हक हुनेछ।
३. **समान पहुँच:** प्रत्येक नागरिकलाई स्वास्थ्य सेवामा समान पहुँचको हक हुनेछ।

4. **स्वच्छ खानेपानी र सरसफाइ:**
प्रत्येक नागरिकलाई स्वच्छ
खानेपानी तथा सरसफाइमा पहुँचको
हक हुनेछ।

धारा ३६: खाद्य सम्बन्धी हक

1. खाद्य सम्बन्धी हक हुने।
2. खाद्य वस्तुको अभावमा जीवन
जोखिममा पर्ने अवस्थाबाट सुरक्षित
हुने हक।
3. कानून बमोजिम खाद्य सम्प्रभुताको
हक।

२. राज्यका नीतिहरू (धारा ५१)

(लोकसेवामा सोधिने प्रश्न: "कुन नीति
कति नम्बरमा छ?" वा "तलका मध्ये कुन
राज्यको नीति होइन?")

राज्यका नीतिहरू जम्मा **१३ वटा** छन्:

1. **क)** राष्ट्रिय एकता र राष्ट्रिय सुरक्षा
सम्बन्धी नीति
2. **ख)** राजनीतिक तथा शासन
व्यवस्था सम्बन्धी नीति
3. **ग)** सामाजिक र सांस्कृतिक
रूपान्तरण सम्बन्धी नीति
4. **घ)** अर्थ, उद्योग र वाणिज्य
सम्बन्धी नीति
5. **ङ)** कृषि र भूमि सुधार सम्बन्धी
नीति
6. **च)** विकास सम्बन्धी नीति

7. **छ)** प्राकृतिक साधन स्रोतको
संरक्षण, संवर्द्धन र उपयोग
सम्बन्धी नीति
8. **ज)** नागरिकका आधारभूत
आवश्यकता सम्बन्धी नीति
(स्वास्थ्य र शिक्षा यसैमा पर्छन्)
9. **झ)** श्रम र रोजगार सम्बन्धी नीति
10. **ञ)** सामाजिक न्याय र
समावेशीकरण सम्बन्धी नीति
11. **ट)** न्याय र दण्ड व्यवस्था सम्बन्धी
नीति
12. **ठ)** पर्यटन सम्बन्धी नीति
13. **ड)** अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्ध सम्बन्धी
नीति

३. मन्त्रिपरिषद गठन प्रक्रिया (धारा ७६)

(समसामयिक राजनीति र परीक्षा दुवैका
लागि अति महत्वपूर्ण)

- **धारा ७६ (१):** प्रतिनिधि सभामा
बहुमत प्राप्त संसदीय दलको नेता
प्रधानमन्त्री हुने (एकल बहुमत)।
- **धारा ७६ (२):** कुनै पनि दलको
स्पष्ट बहुमत नभएमा दुई वा दुई
भन्दा बढी दलहरूको समर्थनमा
बहुमत प्राप्त गर्न सक्ने सदस्य
प्रधानमन्त्री हुने (गठबन्धन
सरकार)।
- **धारा ७६ (३):** उपधारा (२) बमोजिम
सरकार बन्न नसकेमा प्रतिनिधि
सभामा सबैभन्दा बढी सदस्य
भएको दलको संसदीय दलको नेता

प्रधानमन्त्री हुने (अल्पमतको सरकार)।

- **धारा ७६ (५):** उपधारा (३) को प्रधानमन्त्रीले विश्वासको मत नपाएमा, प्रतिनिधि सभाको कुनै पनि सदस्यले बहुमत पुऱ्याउन सक्ने आधार प्रस्तुत गरेमा राष्ट्रपतिले प्रधानमन्त्री नियुक्त गर्ने।
- **धारा ७६ (७):** उपधारा (५) को प्रधानमन्त्रीले पनि विश्वासको मत नपाएमा प्रधानमन्त्रीको सिफारिसमा राष्ट्रपतिले प्रतिनिधि सभा विघटन गरी ६ महिनाभित्र अर्को निर्वाचनको मिति तोक्ने।

४. संवैधानिक परिषद (धारा २८४)

(संवैधानिक निकायका पदाधिकारी सिफारिस गर्न)

अध्यक्ष: प्रधानमन्त्री

सदस्यहरू (५ जना):

1. प्रधानन्यायाधीश
2. प्रतिनिधि सभाको सभामुख
3. राष्ट्रिय सभाको अध्यक्ष
4. प्रतिनिधि सभाको विपक्षी दलको नेता
5. प्रतिनिधि सभाको उपसभामुख

५. उम्मेदवार हुन आवश्यक उमेर हद (Age Limits)

(जोडा मिलाउन वा सिधा प्रश्नमा आउने)

पद	आवश्यक उमेर
राष्ट्रपति / उपराष्ट्रपति	४५ वर्ष पूरा भएको
संवैधानिक निकायका प्रमुख/सदस्य	४५ वर्ष पूरा भएको
प्रधानन्यायाधीश / सर्वोच्च न्यायाधीश	४५ वर्ष पूरा भएको
राष्ट्रिय सभा सदस्य	३५ वर्ष पूरा भएको
प्रतिनिधि सभा सदस्य	२५ वर्ष पूरा भएको
प्रदेश सभा सदस्य	२५ वर्ष पूरा भएको
गाउँपालिका अध्यक्ष/उपाध्यक्ष, वडा अध्यक्ष	२१ वर्ष पूरा भएको
मतदाता	१८ वर्ष पूरा भएको

६. महाभियोग (Impeachment) - धारा १०१

कुन-कुन पदाधिकारी उपर महाभियोग लाग्न सक्छ?

1. राष्ट्रपति र उपराष्ट्रपति
  2. प्रधानन्यायाधीश र सर्वोच्च अदालतका न्यायाधीशहरू
  3. न्याय परिषदका सदस्य
  4. संवैधानिक निकायका प्रमुख वा पदाधिकारी
- **प्रक्रिया:** प्रतिनिधि सभामा तत्काल कायम रहेका सम्पूर्ण सदस्य संख्याको **एक चौथाई (१/४)** सदस्यले प्रस्ताव पेश गर्न सक्ने र **दुई तिहाई (२/३)** बहुमतले पारित भएमा पदमुक्त हुने।

७. संकटकालीन अधिकार (Emergency Power) - धारा २७३

- **घोषणा गर्ने:** राष्ट्रपति (मन्त्रपरिषदको सिफारिसमा)।
- **कारणहरू:** नेपालको सार्वभौमसत्ता, भौगोलिक अखण्डता वा कुनै भागको सुरक्षामा युद्ध, बाह्य आक्रमण, सशस्त्र विद्रोह वा चरम आर्थिक विशृङ्खलता भएमा।
- **अनुमोदन:** घोषणा भएको **१ महिनाभित्र** संघीय संसदको दुवै सदनबाट **दुई तिहाई** बहुमतले अनुमोदन गराउनुपर्छ। अनुमोदन भएमा **३ महिना** सम्म रहन्छ।

८. अन्य महत्वपूर्ण "One-Liner" जानकारी

- **संविधान संशोधन (धारा २७४):** नेपालको सार्वभौमिकता, भौगोलिक

अखण्डता, स्वाधीनता र जनतामा निहित सार्वभौमसत्ता बाहेक अन्य विषय संशोधन हुन सक्ने। (दुई तिहाई बहुमत आवश्यक)।

- **भाषा आयोग (धारा २८७):** सरकारी कामकाजको भाषा सिफारिस गर्न (यो आयोगले ११ वटा भाषाहरू थप गर्न सिफारिस गरेको छ)।
- **निवारक नजरबन्द (धारा २३):** कुनै व्यक्तिलाई तत्काल शान्ति सुरक्षामा खलल पुऱ्याउन सक्ने देखिएमा मात्र नजरबन्दमा राख्न सकिने (सूचना दिनुपर्ने, र यातना दिन नपाइने)।

९. नागरिकता सम्बन्धी व्यवस्था (भाग २)

लोकसेवामा नागरिकताका प्रकार र प्राप्त गर्ने आधारबारे प्रश्न सोधिन्छ।

- **नागरिकताका प्रकारहरू (४ प्रकार):**

१. **वंशजको आधारमा (By Descent):** बाबु वा आमा नेपाली नागरिक भएमा। (धारा ११)

२. **अंगीकृत (Naturalized):** नेपाली नागरिकसँग विवाह गर्ने विदेशी महिलाले चाहेमा, वा विदेशी नागरिक बाबु र नेपाली आमाबाट नेपालमा जन्म भई नेपालमै बसोबास गरेको व्यक्तिले।

३. **सम्मानार्थ (Honorary):** नेपाल सरकारले कुनै पनि विदेशीलाई प्रदान गर्न सक्ने।

४. गैर-आवासीय नेपाली नागरिकता (NRN Citizenship - धारा १४):
 सार्क (SAARC) मुलुक बाहेकका देशमा बसोबास गर्ने नेपाली मूलका व्यक्तिलाई। (यसले राजनीतिक अधिकार बाहेक आर्थिक, सामाजिक र सांस्कृतिक अधिकार मात्र दिन्छ।)

२. संविधान संशोधन प्रक्रिया (धारा २७४)

संविधान कति लचिलो वा कठोर छ भन्ने प्रश्न यहाँबाट आउँछ।

- **संशोधन हुन नसक्ने विषयहरू:** नेपालको सार्वभौमिकता, भौगोलिक अखण्डता, स्वाधीनता र जनतामा निहित सार्वभौमसत्ता।
- **विधेयक पेश गर्ने:** संघीय संसदको कुनै पनि सदनमा पेश गर्न सकिने।
- **पारित हुने प्रक्रिया:** तत्काल कायम रहेका सम्पूर्ण सदस्य संख्याको **दुई तिहाई (2/3)** बहुमतबाट पारित हुनुपर्ने।
- **प्रदेशको सहमति:** यदि सिमाना परिवर्तन वा प्रदेशको अधिकारसँग सम्बन्धित विषय भएमा सम्बन्धित प्रदेश सभाको बहुमतले स्वीकृत गर्नुपर्छ।

३. राजनीतिक दल सम्बन्धी व्यवस्था (भाग २९)

लोकसेवामा "राष्ट्रिय दल" (National Party) को मान्यता पाउन के चाहिन्छ भन्ने प्रश्न बारम्बार सोधिन्छ।

तह	राष्ट्रिय दलको मान्यता पाउन आवश्यक शर्त (Threshold)
संघीय संसद	प्रतिनिधि सभाको निर्वाचनमा समानुपातिक तर्फ ३% मतर प्रत्यक्ष तर्फ कम्तीमा १ सिट जितेको हुनुपर्ने।
प्रदेश सभा	प्रदेश सभाको निर्वाचनमा समानुपातिक तर्फ १.५% मत ल्याएको हुनुपर्ने।

- **दल दर्ता:** निर्वाचन आयोगमा (धारा २६९)।
- **प्रतिबन्ध:** एउटै जात, धर्म वा समुदायको आधारमा वा देश विखण्डन गर्ने उद्देश्यले दल खोल्न नपाइने (धारा २७०)।

४. विधेयक प्रमाणिकरण (Authentication of Bill)

- कुनै पनि विधेयक संसदको दुवै सदनबाट पारित भएपछि राष्ट्रपतिकोमा पठाइन्छ।
- राष्ट्रपतिले **१५ दिनभित्र** प्रमाणिकरण गर्नुपर्छ।
- अर्थ विधेयक (Money Bill) बाहेक अन्य विधेयकमा पुनर्विचार गर्न राष्ट्रपतिले एक पटक संसदमा फिर्ता पठाउन सक्नुहुन्छ।

५. लोकसेवा विशेष "सूत्र" (Memorization Tricks)

संविधानका जटिल कुराहरू याद गर्ने सजिलो तरिका:

सूत्र १: स्वतन्त्रताको हक (धारा १७) का ६ वटा स्वतन्त्रताहरू

(क्रमशः क देखि च सम्म)

"विबि ससं डु ब्याउ"

- **वि** - विचार र अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रता
- **बि** - बिना हतियार शान्तिपूर्वक भेला हुने
- **स** - संघ संस्था खोल्ने
- **सं** - संस्था र दल खोल्ने (राजनीतिक दल)
- **डु** - डुल्ने (नेपालभर आवतजावत गर्ने)
- **ब्या** - ब्यापार/व्यवसाय गर्ने
- **उ** - उद्योग सञ्चालन गर्ने

सूत्र २: ५ वटा महिला आयोगहरू (संवैधानिक)

(धेरै विद्यार्थी झुक्किने संवैधानिक आयोगहरू)

"म द स आ थ मु" (क्रमशः धारा २५ देखि माथि)

- **म** - महिला आयोग
- **द** - दलित आयोग
- **स** - समावेशी आयोग

- **आ** - आदिवासी जनजाति आयोग
- **म** - मधेशी आयोग
- **थ** - थारु आयोग
- **मु** - मुस्लिम आयोग

६. अन्य जान्नैपर्ने "फर्स्ट" र मितिहरू

- **संविधान सभाबाट पारित मिति:** २०७२ भदौ ३०
- **प्रमाणिकरण र जारी मिति:** २०७२ असोज ३ (साँझ ५ बजे)
- **पहिलो संशोधन:** २०७२ फागुन १६ (निर्वाचन क्षेत्र र समावेशीता)
- **सबैभन्दा कान्छो संविधान:** विश्वकै सबैभन्दा कान्छो संविधान मध्ये एक मानिन्छ।
- **धारा ३०६:** यस धारामा "परिभाषा र व्याख्या" छ (जस्तै: विधेयक, अदालत भन्नाले के बुझिन्छ)।